

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN ȚINUTUL HUNEDOAREI

DE OCTAVIAN FLOCA

1. Două morminte scitice.

Cele mai multe urme scitice, relativ puține în Ardeal, s'au aflat în valea Mureșului, de o parte și de alta a importantului râu¹⁾.

Aceste urme se reduc, am putea spune exclusiv, la morminte cu inventarele destul de sărăcăcioase care le însoțesc²⁾ și ale căror obiecte nu întotdeauna (și toate) sunt specific și sigur scitice, sau chiar dacă unele sunt, nu urmează că ele nu au putut aparține unei alte populații, din această regiune, care și le-a însușit³⁾.

Din urmele mai însemnate ale civilizației scitice primul loc, în valea Mureșului, îl ocupă mormintele dela: *Aiud*⁴⁾, *Târgu-Mureș*⁵⁾, *Mirislău*⁶⁾, *Gâmbaș*, *Cipău*, *Ghermesig*, etc.⁷⁾

Aproape toate aceste urme au ieșit la suprafață datorită în-tâmplării și numai foarte puține datorită săpăturii speciale.

¹⁾ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 7.

²⁾ Dr. Kovács I., *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorlaskori temető* în *Dolgozatok* VI, 1915, p. 266.

Ion Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien (Sonderabdruck aus dem 22. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1933*, p. 144.

³⁾ V. Pârvan, *Getica*, p. 348 sqq.

⁴⁾ Herepei K., *A Nagy-Enyedi Múzeum némely régiségeiről*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVII 1897, p. 63—68; Herepei K., *A Nagy-Enyedi skytha leletek és emlékek folytatásáról*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVIII 1898, p. 267—269.

⁵⁾ Kovács I., *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha — és népvándorlaskori temető*, în *Dolgozatok*, VI, 1915, p. 226—325.

⁶⁾ Herepei K., *A Nagy-Enyedi Múzeum némely régiségeiről*, în *Archaeol. Értesítő*, XVII 1897, p. 66;

⁷⁾ Pârvan, *l. c.*, p. 352 sqq.

La *Simeria* deasemenea au fost aflate urme scitice rezultate din morminte¹⁾.

Simeria se află la câțiva km. de *Deva*, localitate în hotarul căreia au fost aflate, cu câțiva ani în urmă, obiecte rezultate tot din morminte, care sunt de atribuit Sciților²⁾.

Cele două morminte distruse, aflate în hotarul orașului *Deva*:

A) Mormântul scitic din hotarul de Vest al *Devei*, din „*Viile Carolina*“.

Acest mormânt poate fi clasat, pe baza obiectelor, în special a vârfurilor de săgeți aflate în el, cu oareșcare siguranță.

Mormântul a fost scos la suprafață cu ocazia unor lucrări agricole, așa că avem de a face cu un mormânt distrus. Din inventarul obiectelor (fig. nr. 1) se păstrează în Muzeul din *Deva*:

a) resturi din schelet;

b) un vas mic, neornamentat, din lut foarte puțin ars, de culoare roșiatică, cam pe la mijlocul corpului vasului cu două proeminențe laterale (fig. nr. 2);

c) un obiect din lut negru foarte bine ars (asemenea unei pietre),

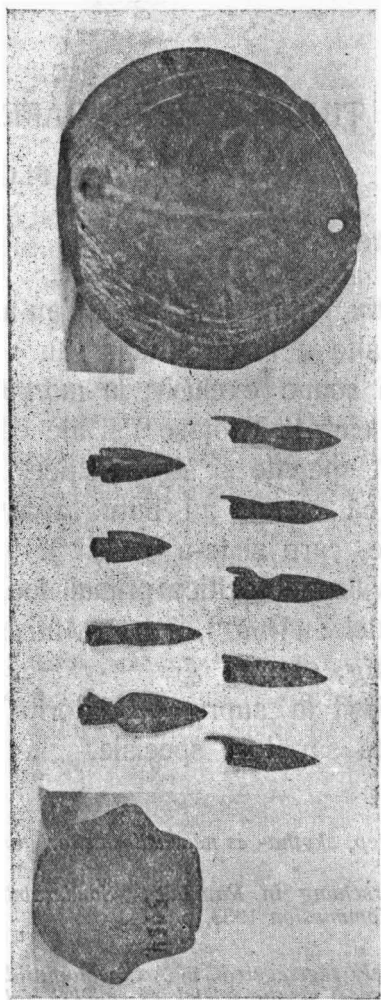

Fig. nr. 1.

Inventarul mormântului din *Viile Carolina*

¹⁾ Roska M., *Skytha sirok Piskiröl*, în *Dolgozatok*, IV 1913, p. 233—251.

²⁾ La acestea se referă Pârvan în *Getica*, p. 358: „Deasemenea încă inedite sunt rămășițele „scytice” notate de mine la Muzeele din *Deva*, *Brașov* și *Sf. Gheorghe*: anume, la *Deva*, vârfuri de săgeți scytice găsite probabil prin distrugerea unui mormânt în *via Carolina*; la *Cristian* o ceașcă „scytică”; la *Sf. Gheorghe*, idem”.

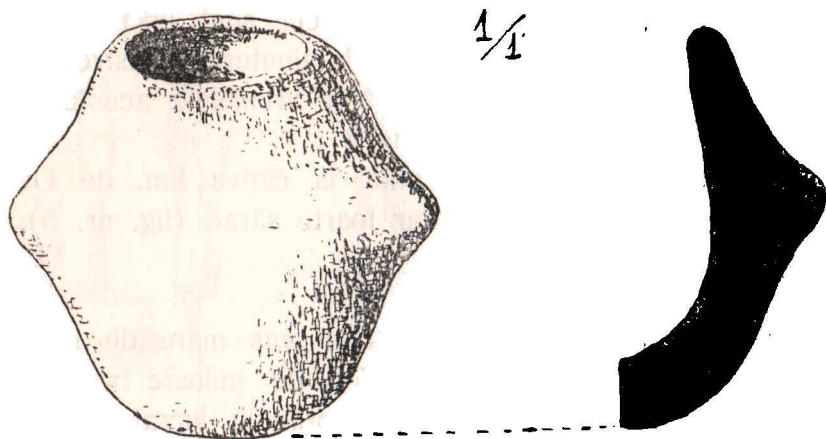

Fig. nr. 2.

lat, în formă de disc (fig. nr. 3). Pe una din fețe e simplu, neornamentat, pe cealaltă e ornamentat cu linii incizate, așa cum se vede în fig. nr. 3. Pe margini are două orificii — în părți opuse — care îl străbat dintr'o parte în alta ;

d) nouă bucăți vârfuri de săgeți de bronz, variind ca lungime dela $2\frac{1}{2}$ —4 cm. (fig. nr. 4). Toate sunt *à douille* („cu îmbucătură“).

Din aceste nouă bucăți vârfuri de săgeți, opt buc. (fig. nr. 4, *a-e*; *g-i*) sunt în trei muchii cu două aripi și una (fig. nr. 4, *f*) cu două aripi și cu nervura mediană foarte desvoltată. Aripioarele, la toate săgețile, sunt foarte aparente. Dintre cele cu trei aripi, cinci bucăți au la bază un dinte recurbat în jos, având rostul știut de a se opri în carnea celui atins de săgeată, atunci când acesta ar încerca extragerea săgeții.

În ce privește aripile și muchiile la unele vârfuri de săgeți, ca fig. nr. 4, *d*, și *e*, se prelungesc până la bază, la altele, ca fig. nr. 4, *a*, *b*, *c*, *i*, aripile se pierd foarte discret înainte de a ajunge la baza vârfului de săgeată.

Din punct de vedere al tuturor acestor detalii, arătate mai sus, aproape nici unele din săgețile acestea nu sunt identice. Ele sunt bine executate și admirabil conservate.

Săgeata și în legătură cu ea arcul sunt unele din obiectele cele mai tipice, aduse și folosite în ținuturile noastre, mai ales de popoarele de stepă, care au stăpânit vremelnicele aceste ținuturi, împrumutate fiind apoi și de localnici¹⁾

B) Al doilea mormânt s'a aflat, la câțiva km. de Deva, în hotarul Șoimușului. Are un inventar foarte sărac (fig. nr. 5). S'au aflat:

a) resturi din schelet,

b) fragmentul (partea de jos) unui vas mare de lut ars, în exterior de culoare roșiatică, în interior de culoare brună-închisă, neornamentat, prost ars și destul de primitiv lucrat. (fig. nr. 5). Ca și vasul mic din mormântul prim, a fost executat cu mâna.

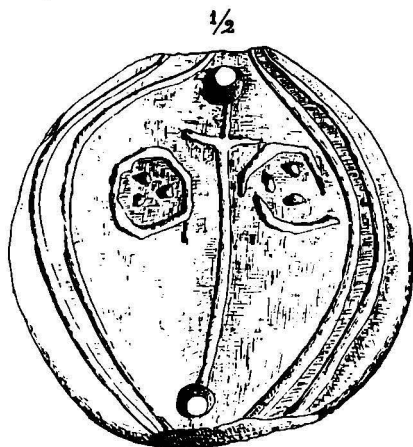

Fig. nr. 3.

În interiorul vasului s'au aflat resturi de materii organice amestecate cu pământ. Reconstituirea vasului e greu de făcut.

c) un cuțit de fier, de formă obișnuită, foarte ruginit, comun, fără vreo caracteristică demnă de relevat. (fig. nr. 6).

d) un topor dublu de fier, cel mai însemnat obiect din acest mormânt, cu tăișul îngust, iar cu brațul celalalt fără tăiș și puțin rotunjit la extremitate (fig. nr. 7). Orificiul din

mijloc, pentru mâner, e foarte puțin oval. Un instrument analog, dat ca scitic, e cel publicat de Reinecke, *o. c.*, p. 22, fig. 12—13²⁾.

¹⁾ De obicei în mormintele date ca scitice, în inventarul obiectelor figurează vârfuri de săgeți asemănătoare cu cele ale noastre. Vezi, Reinecke P., *Magyarországi skytha régiségek*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVII 1897, p. 19 sqq; Kovács I., *o. c.*, p. 262—263; Herepei K., *A Nagy-Enyedi Múzeum némely régiségeiről*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVII 1897, p. 63—64; Herepei K., *A Nagy-Enyedi skytha leletek és emlékek folytatásáról*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVIII 1898, p. 268; Herepei, *Skytha leletek*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVII 1897, p. 327.

²⁾ Privitor la caracterul acestor unelte vezi și Nagy G., *Skytha leletek*, în *Archaeologiai Értesítő*, XXXIII 1913, p. 295—318 și Pârvan, *o. c.*, p. 363 sqq.

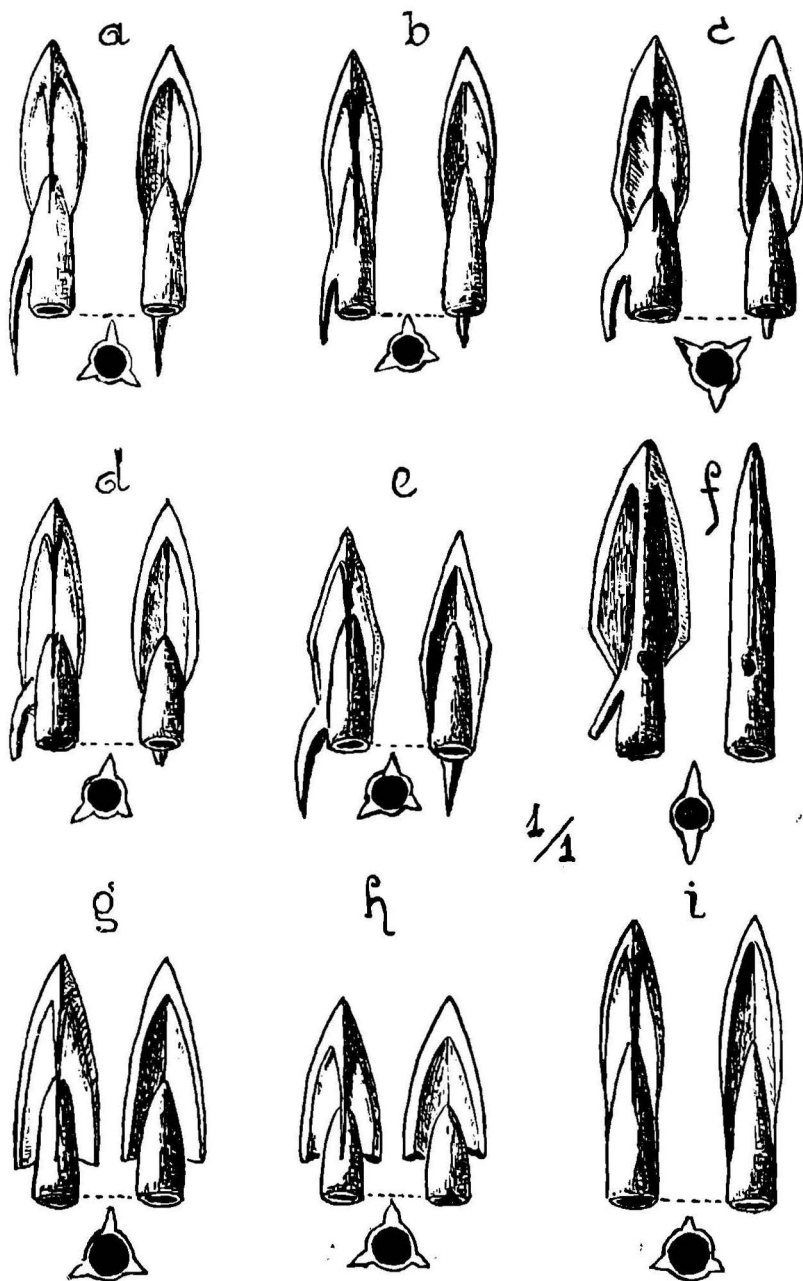
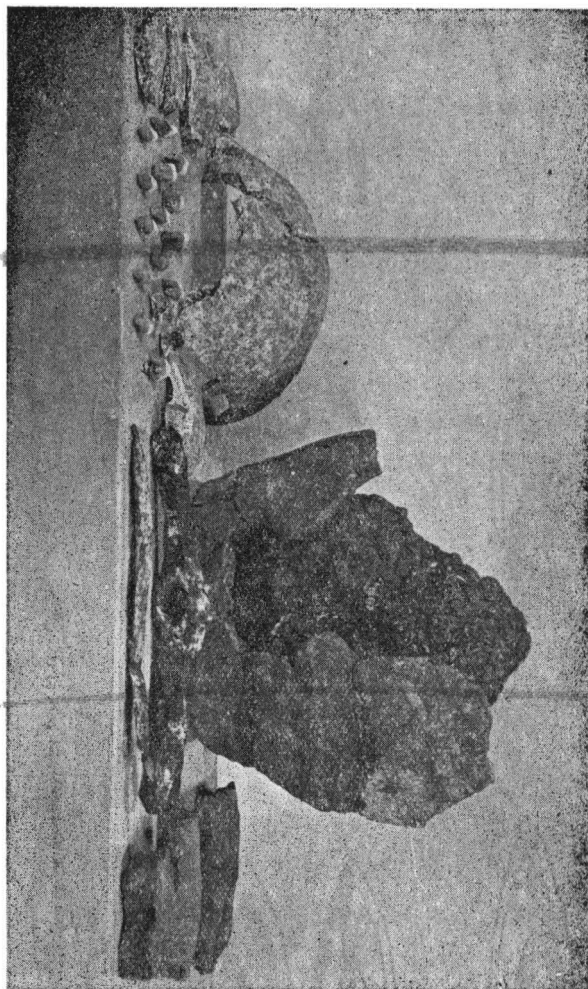

Fig. nr. 4.

Acest topor dublu (și eventual fragmentul de vas¹⁾), ar fi singurul obiect care, admis ca scitic, ar arăta, cu foarte multe rezerve, mormântul ca scitic.

Fig. nr. 5.

Inventarul mormântului desgroapă în hotărârea Științului.

În lipsa unor elemente mai sigure pentru determinarea mormântului al doilea, față de primul, la care am fost ajutați, în această

¹⁾ O clasare și o sistematizare temeinică a ceramicii sciite, întâlnită la noi, nu s'a făcut, pentru a o putea separa de ceramica cu alte origini.

Privitor la vasul nostru vezi Kovács *o. c.* p. 267, fig. 34.

determinare, de vârfurile de săgeți atât de caracteristice¹⁾), nu ne putem exprima decât cu îndoială asupra naturii scitice a descoperirii.

* * *

Aceste două morminte dela Deva nu sunt nici ele mai bogate decât altele aflate în Ardeal, iar în ce privește desgroparea lor, au avut soarta celor mai multe descoperiri întâmplătoare²⁾). Au fost săpate incidental, nemetodic, fără a se reține situația clară în care se aflau atunci când au fost aduse la lumină și fără ca să se aibă

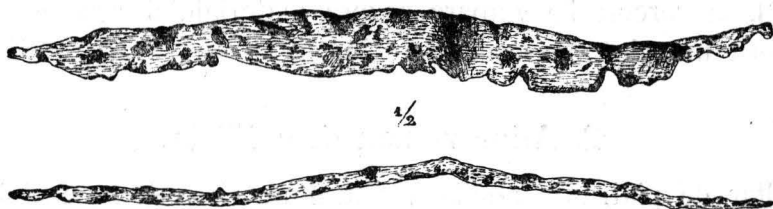

Fig. nr. 6.

în vedere atâtea probleme care sunt de observat și de notat cu ocazia oricărei descoperiri arheologice. Din aceste motive nu ne

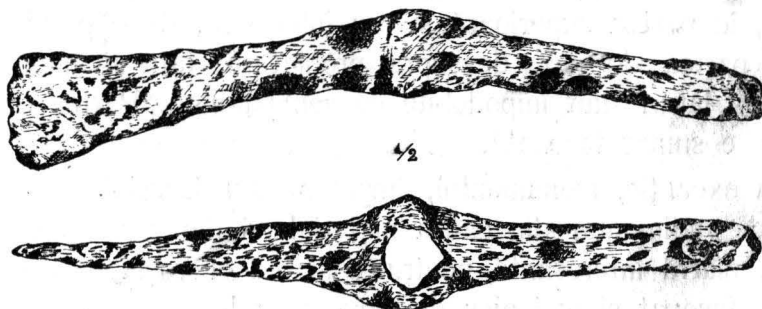

Fig. nr. 7.

putem opri asupra locului, numărului și felului în care se aflau obiectele în mormânt, asupra specificului mormântului și mai ales

¹⁾ Părvan, *Getica*, p. 350; Kovács, *o. c.* p. 273; Reinecke, *o. c.* p. 3 și alții, consideră aceste instrumente de luptă ca ceva caracteristic scitic.

²⁾ Nu știu dacă dl M. Roska în *Eur. Sept. Aut.* XI, p. 168 și 197 se referă la mormântul nostru dela A, despre care odată, la p. 168, spune că nu s'au găsit în el decât 7 săgeți, iar altădată, la p. 197, că împreună cu săgețile s'au aflat și fragmentele unei urne villanoviene. Probabil că vorbește de o altă descoperire, sau cunoaște numai în parte inventarele acestor morminte punând, probabil, vasul din morm. B ca fiind aflat în morm. A. Sau se poate că a eliminat intenționat câteva din obiecte ca unele ce nu pot sta alături. Ele însă sunt cele arătate de noi, chiar dacă ar părea că, se exclud. Să ne gândim însă că provin din morminte distruse.

asupra felului înmormântării, a poziției scheletului, etc., lucruri de primă importanță la descrierea și studierea descoperirilor de acest fel¹⁾.

Cele două morminte aflate la Deva, unul în „*Viile Carolina*” celălalt în hotarul Șoimușului, fiind, cu toate lipsurile regretabile, amintite mai sus, prin inventarul lor, foarte interesante, am crezut de bine să le fac cunoscute, în limita în care este posibilă descrierea unor morminte distruse, putând servi, cred, acest material, la cercetările viitoare asupra materialului arheologic scitic descoperit în valea Mureșului.

2. Altar roman dela Micia.

Altar de piatră de augit-andezit, din cariera de pe dealul *Uroi* (Simeria). Înalt de 82 cm., lat 38 cm. Câmpul de inscripție 34X28 cm. Literele înalte de 3—4 cm. (fig. nr. 1).

Câmpul inscripției e mărginit sus și jos, cât și cele două fețe laterale, în partea superioară și cea inferioară, de o profilatură.

În partea de sus, deasupra profilaturii, fața monumentului și cele două laturi sunt împodobite cu semipalmete. Partea din dos a altarului e sumar fasonată.

Ca execuție, monumentul, împreună cu inscripția de pe el, e destul de rudimentar din cauza materialului din care e făcut, augit-andezit, piatră interesantă pentru culoarea ei roșiatică-brună, însă greu de fasonat și mai ales de săpat literele.

Proveniența altarului: comuna Veșel (ant. *Micia*), la locul numit „*La Hotară*”, pe proprietatea lui Aron Brate, la Sud de linia ferată și de castru. În locul pe care s'a aflat se constată urme de ziduri, fragmente de coloane, etc. Se prea poate ca aci să se afle urmele unui templu.

¹⁾ Sărăcia mormintelor scitice, fapt constatat de toți aceia care s'au ocupat de ele, cred că e o urmare a descoperirilor întâmplătoare, a distrugerii mormintelor și deci a împrăstierii obiectelor din cauza neatenției și ignoranței acelor care dau peste ele, și nu numai urmarea sărăciei mormântului însuși.

Săpături viitoare desigur că vor putea confirma sau combate această presupunere făcută, de data aceasta, cu multe rezerve.

Textul inscripției:

I. O. M	I (ovi) O (ptimo) M (aximo)
VET. ET. C. R	Vet (erani) et c (ives) R (omani)
PER C. ANTON	per C (aium) Anton (ium)
CRISPINVM	Crispinum
MAG. P. MIC	Mag (istrum) P (agi) Mic (iensis)

Persoana din inscripție, *Caius Antonius Crispinus*, *magister pagi*, e atestată la *Micia* și într'o altă inscripție... „*Caius Antonius Crispinus veteranus ex decurione alae Pannoniorum*“¹⁾, deci ca veteran, ex decurione.

Această inscripție e ridicată în timpul domniei comune a împăraților *L. Septimius Severus* și *M. Aurelius Antoninus-Caracalla* (și *L. Septimius Gaeta, Caesar*), deci între anii 198—211 d. Chr.

În ce privește monumentul nostru, el n'a putut fi ridicat decât după anul 198, așa dar în primii ani ai secolului al III-lea d. Chr., când *C. Antonius Crispinus* devine *magister* al așezării dela *Micia*. El închină altarul, lui *Iupiter*

¹⁾ C. I, L. III. 1375. Imp (eratoribus) L. Septimio Severo p(io) per(tinaci) et M. Aur(elio) Anton(ino) Aug(us-tis) et L. Sep(timio) [Ge]ltae Caes(ari) C. Antonius Crispinus vet(eranus) ex dec(urione) al(ae) Pan(noniorum) d(om-num) d(edit).

Fig nr. 1.

Optimus Maximus, ca exponent al cetățenilor (*cives romani*) și al veteranilor, din categoria cărora făcea și el parte.

3. Două opaițe romane.

Muzeul Societății „Mica” din Brad păstrează două opaițe romane de lut foarte interesante.

a) Opaț (*lucerna*) de lut, slab ars, de culoare roșie-gălbuie, cu picior. Înălțimea, cu picior cu tot, 7.8 cm. (fig. 1). Piciorul cu talpă, face corp comun cu restul opaițului. Pe el se încolăcește de jos (dela talpă) în sus, o ornamentație în spirală în formă de șarpe încolăcit — prea probabil că reprezintă chiar un șarpe — ce se îngroașă spre partea de sus a lămpii și se termină, lățit și îngroșat, în formă de creastă, lipit de fața de sus a rezervorului¹⁾.

Talpa piciorului, de formă circulară, la fel e împodobită jur-împrejur cu creștături late, paralele, îndreptate dela centru spre exterior. Cam pe la mijlocul distanței între rezervor și talpă, piciorul reprezintă o îngroșare în formă de inel ce-l înconjoară.

Pe lângă forma opaițului (cu picior), ceea ce este interesant la această lampă e fața rezervorului. Are trei orificii pentru luminat (unul în față și două lateral, fiecare în vârful unui scurt bot) și unul central pentru combustibil. Jur-împrejur, fața rezervorului e înconjurată de o cunună care închide în interiorul ei următoarea reprezentare:

La mijloc, în picioare, se află un individ cu haina scurtă până la genunchi și cu o mantie și mai scurtă ce-i flutură la spate. Stă într-o poziție perfectă de tragere cu arcul, cu picioarele larg desfăcute și bine sprijinite. Cu mâna stângă ține arcul întins înainte. Cu dreapta, îndoită și trasă dela cot înapoi, ridicată la înălțimea umărului, stă gata să tragă. Incordarea generală în care se află, din cauza poziției luate spre a trage, și capul îi este puțin aplecat spre stânga

¹⁾ Această spirală-șarpe e executată separat de corpul opaițului. Ea a fost lipită pe când era încă moale și neuscată.

și înainte, aceasta ca rezultat al poziției luate. Figura este reprezentată în ultimul moment al tragerii cu arcul (fig. nr. 2). E o scenă plină de viață și de mișcare. Totul e studiat până în cele mai mici amănunte.

La spatele acestui arcaș, în al doilea plan, se află o figură, care se vede mai puțin, cu coiful corintic pe cap și cu lancea în mână dreaptă ridicată în sus și înapoi, gata și ea să lovească. Cam pe la mijlocul acestei figuri avem reprezentată o bufniță (?)

În fața celor două fi-

Fig. nr. 1.

guri descrise mai sus avem un ins stârcit, cântând din flaut.

Lutul din care e făcută lampa, fiind foarte slab ars, aproape de loc, figurile s'au șters într-o câțva în cursul timpului, astfel încât claritatea reprezentării suferă puțin.

Totuși suntem în măsură să dăm o interpretare acestei reprezentări unice pe opaițele din Dacia.

Admițând personagiul cu arcul ca fiind *Apollon*, figura din fund, cu coiful corintic, cu lancea și cu bufnița, ca fiind *Minerva*,

iar cel de jos, cântând din flaut, *Marsyas*, am avea de a face cu *legenda bine cunoscută a lui Marsyas*. Singurul lucru care s'ar opune acestei interpretări ar fi așezarea figurilor, care, după legendă și după reprezentările obișnuite, e deosebită de cea a acestora.

B) Al doilea opaiț, de formă mai obișnuită, e din acelaș lut foarte slab ars ca și precedentul (fig. nr. 3). Are un singur

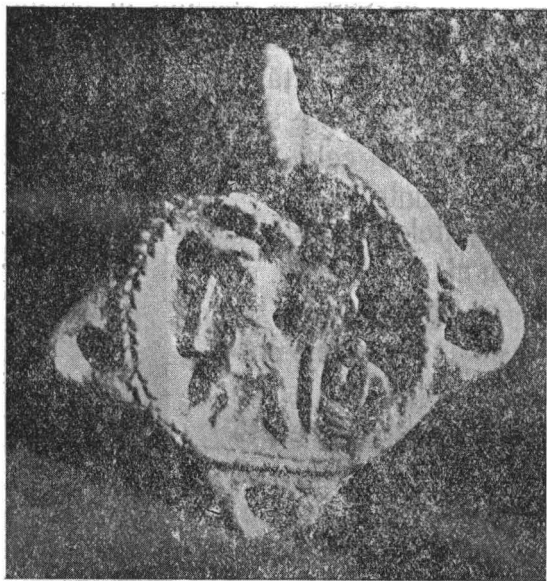

Fig. nr. 2.

orificiu pentru fitil în vârful botului și unul central pentru combustibil. În partea opusă orificiului pentru luminat se află o mică toartă în formă de creastă.

Fața rezervorului și aci are o reprezentare reliefată: un geniu înaripat, nud, cu părul dat înapoi în șuvițe, cu aripile mari desfăcute, stă în picioare. Cu toată greutatea se lasă pe piciorul stâng. Dreptul, îndoit dela genunchi, îl ține sprijinit pe vârful degetelor.

Înainte de el se află un altar pe care se sprijină cu amândouă mâinile. Dreapta e așezată cu palma pe marginea altarului (se văd degetele prinse de marginea lui). Cu stânga îndoită se sprijină cu cotul pe altar, iar cu pumnul sub bărbie.

Fig. nr. 3.

Pe fund opaițul are stampila A. O. E.

Niciunul din cele două opaițe nu arată vreo urmă de foc. Se pare că nu au fost întrebuințate la luminat.

4. Câteva fragmente de reliefuri nemesiace aflate la Sarmizegetusa.

Amintirile despre existența și apreciabila răspândire a cultului zeiței Nemesis în capitala Daciei romane au fost de mult atestate

prin altarele, baso-refiefurile și chiar prin desgroparea, în imediata vecinătate de Est a amfiteatrului, a unui templu închinat zeiței des-
tinului¹⁾.

Pe lângă materialul arheologic mai vechiu, scos la iveală în-
tâmplător sau prin săpături sistematice, cum au fost cele executate
la templul dela amfiteatru²⁾, rămase încă nepublicate, în anul 1935
a ieșit la suprafață un nou fragment dintr'un relief nemesiac.

În cele ce urmează voi căuta să descriu acest relief, cumpărat
de mine pe seama Muzeului din Sarmizegetusa și expus în acel
Muzeu, cât și alte câteva fragmente desgropate la templul nemesiac
dela amfiteatrul din Sarmizegetusa, păstrate, cum arătam, nepubli-
cate, în Muzeul din Deva.

A) Relief nemesiac, cu inscripție, desgropat, în anul 1935 în
cimitirul actual al localității *Sarmizegetusa*—Grădiște, cu ocazia
săpării mormântului lui Ieronim Hibais, la Nord de biserica greco-
catolică, la cca. 80 m. Sud de colțul de Sud-Est al Cetății (fig. nr. 1).

Înălțimea fragmentului e de 0.48 m., lățimea de 0.22 m., iar
grosimea de 0.06 m. Monumentul e din piatră de nisip. Atât din
înălțimea cât și din lățimea monumentului lipsește o parte aprecia-

¹⁾ C. I. L. III. 13777, 13778, 13779, 13780; *A hunyadmegyey történelmi és régészeti társulat VII-ik évkönyve az 1891 és 1892 éveiről*, Kolozsvár, 1893, p. 119; 1893—1896, p. 37; vezi bibliografia privitoare la aceste descoperiri la C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmizegetusa*, în *Dacia*, I. 1924, p. 231.

²⁾ Săpăturile la amfiteatru și templu au fost executate în anii 1891—1893 de Tég-lás G., Klrály P. și Szinte G. Rezultatele acestor săpături (puțin sistematice și incomplete) au fost făcute cunoscute, foarte pe scurt, printr'un raport al lui Szinte G., *Ulpia Trajana. Ezelőtt Sarmizegethusa, ma Várhely amphiteatruma*, publicat în *A hunym. tört. rég. társulat*, 1891—92, p. 35—37, cu un plan. Publicarea templului și a obiectelor rezultate dela acest templu, nu s'a făcut. Ele sunt amintite doar în treacăt ca obiecte care vor fi publi-
cate. Iată ce spune Szinte în articolul citat p. 37, despre aceasta: „Am săpat în sfârșit o clădire secundară a amfiteatrului, care, după dovada numeroaselor reliefuli cu inscripție, a putut fi sanctuarul zeiței Nemesis”. Tég-lás G. asemenea amintește: „În primul rând scoate în evidență rezultatele frumoase ale săpăturilor dela Grădiște (*Sarmizegetusa*), care au îmbogățit Muzeul din Deva cu 16 fragmente de reliefuli nemesiace. (*A hunyadm. tört. rég. társ. 1891—92*, p. 119) (Din aceste 16 buc. unele erau bucățele neglijabile.) Altă-dată tot Tég-lás spune: „Rezultatul săpăturilor noastre (dela templu) nefiind încă pre-lucrat, arătam pe Nemesis dela Apulum”. (*Hunyadvármegye Története*, Budapest, 1898, pp. 69—70). Dl C. Daicoviciu, l. c., în notă, constată același lucru: „J. Jung connaît la découverte de ce temple de Némésis et annonce la publication des résultats par Tég-lás G., ce qui — à mon su — n'a pas été fait. Voir: *Arch. — ep. Mitt.*, XVII. p. 10, 8; cf. aussi Tég-lás G., *Hm. Tört.*, I. pp. 69—70, d'où il ressort qu'il n'avait pas encore publié son article en 1902”.

bilă. Fragmentul ajuns în Muzeul din Sarmizegetusa formează partea stângă, de jos, a monumentului de odinioară. Inv. nr. 898. Placa se împarte în două registre: sus partea reliefată, jos inscripția.

Dovada că avem de a face cu o placă nemesiacă este întărită atât de inscripția din care, cu oareșcare greutate, am putut citi:

NEMESI...

[A]ELIVS...

EX VO[T].

cât și de reprezentările reliefate rămase pe fragmentul nostru: *roata*, *griffonul*, *balanța*, etc., elemente însoțitoare și legate de atribuțiunile și calitățile zeiței, cu care de foarte multe ori e reprezentată.

Fig. nr. 1.

Fragmentul nostru prezintă abia jumătate din mărimea, mai bine zis din lățimea de odinioară a reliefului. Figura principală și centrală a reprezentării o forma zeița însăși, în picioare, probabil din față, cu chiton, în mâna dreaptă, puțin ridicată, cu *libra*, iar în mâna stângă, desigur, cu *tignum quadratum*.

În stânga ei, jos, se află *griffonul*, animalul fantastic cu cap de vultur, cu corp de leu și cu aripi (pe fragmentul nostru se vede partea dinainte a animalului) și roata pe care se sprijină *griffonul* cu piciorul drept de dinainte.

La stânga acestora, sub balanță, se află un personaj, cu haina scurtă până la genunchi, cu mâna întinsă spre un altar aprins, aducând jertfe.

Acest relief, din piatră de nisip, foarte tocit și nu tocmai artistic

ca execuție și aspect, își are totuși însemnătatea lui documentară în ce privește cultul zeiței Nemesis la Sarmizegetusa.

Monumentele care urmează au fost aflate, toate, la templul lui Nemesis dela amfiteatrul din Sarmizegetusa.

Fig. nr. 2.

B) Partea inferioară (stânga) a unei table nemesiace, cu inscripție, din piatră de marmoră, înaltă de 0.30 m., lată de 0.25 m., și groasă de 0.06 m.¹⁾ (fig. nr. 2).

¹⁾ Fotografia acestui relief e reprodusă, izolat, absolut fără niciun comentariu, în *A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat VII-ik Évkönyve az 1891—1892 évről*, p. 183.

Și acest relief e împărțit în două registre: inscripția în partea de jos, iar relieful în partea de sus.

Din inscripție se poate citi:

(C. I. L. III 13781) UI] P. FVSCINI.
dec?] COL. EX. VO...

Partea reliefată este foarte asemănătoare cu cea descrisă la monumentul dela litera A, asemănare care se evidențiază și mai mult din cauza împrejurării că ambele fragmente, atât cel dela A, cât și cel dela B, reprezintă aceleași bucăți (partea stângă de jos) ale monumentelor, rupte, par'că intenționat, la fel.

Și aci figura principală o forma zeița în picioare, cu haină lungă (*chiton*) care îi ajunge până jos la picioare și din care pe fragmentul nostru, se vede numai foarte puțin, în mâna dreaptă cu balanța, iar în stânga, care nici aici nu s'a păstrat, cu „cotul“.

Dela zeiță spre stânga avem *griffonul* cu piciorul drept sprijinit pe roată, apoi, ca și în relieful precedent, un personagiu în haină scurtă, cu mâna dreaptă întinsă asupra unui altar aprins.

C) Grup statuar, din piatră de marmoră (0.30X0.20 m.), în spate foarte sumar lucrat (fig. nr. 3).

Nemesis, ca figură centrală și principală, în picioare, cu piciorul stâng în repaus și cu toată greutatea pe piciorul drept, din care cauză partea superioară a corpului este puțin deplasată spre stânga, atitudine ce rezultă din poziția picioarelor. E îmbrăcată în *chiton*, care ajunge până jos, și mantie. În mâna stângă, peste care este aruncată haina ce-i atârână în jos, cu simbolul măsurătorii longitudinale, iar în dreapta, care lipsește, desigur, cu balanța. De o parte și de alta a acestei figuri centrale se află, în dreapta, *griffonul* întors spre exterior, iar în stânga, roata.

Pe soclul monumentului avem următoarea inscripție:

C. I. III. 13777. DEAE. NEM. REGINAE
CAEC (ilius) ANTONINVS EX. V. P.

Exceptând individul cu haină scurtă și altarul, în acest grup aflăm aceleași elemente însoțitoare ale zeiței, ca și pe celelalte două piese descrise la început.

La niciunele din aceste trei reprezentări (*A, B, C*) nu s'a păstrat capul zeiței. Un relief identic însă cu ale noastre, aflat la *Apulum*¹⁾ (fig. nr. 4), la care s'a păstrat și capul zeiței Nemesis și o statuie, diferită de reprezentările noastre numai în ce privește gestul pe care îl face zeița cu mâna dreaptă, aflată tot la *Apulum*²⁾ (fig. nr. 5),

Fig. nr. 3.

ne face să arătăm că și pe piesele dela Sarmizegetusa, *Nemesis* n'a putut avea pe cap decât diadema cu care e reprezentată și pe piesele dela Alba-Iulia, cât și pe altele care o arată sub această înfățișare.

¹⁾ Dr. Kuzsinszky B, *Néhány szó Nemesis cultusáról*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVIII, 1898, p. 387.

²⁾ Statua e publicată de E. Zefleanu, *Zeița Nemesis în Apulum*, în *Anuarul Liceului Mihai Viteazu din Alba-Iulia pe anii școlari 1934—36*, p. 13—16,

D) Din al patrulea fragment de grup statuar, pe care îl descriu (înalt de 0.15 m., lat de 0.23 m.) în acest articol, tot din piatră de marmoră, nu s'a păstrat decât partea inferioară a reprezentării (fig. nr. 6).

Pe soclul monumentului se află inscripția:

(C. I. L. III 13783) M. PROC. THEODOR[us II vir]
COL. QQ. DEC. EX. VO..

Fig. nr. 4.

Nemesis din *Apulum*. (Arch. Ert XVIII p. 387).

Partea sculpturală a monumentului, ceea ce ne interesează în primul rând de data aceasta, este identică, atât cât s'a păstrat, cu cea dela C. Avem partea de jos a zeiței, cu aceeași haină lungă și în aceeași poziție, cu picioarele așezate ca și în reprezentarea precedentă, iar în stânga ei roata.

Restul din monument ni-l putem închipui ușor, complectându-l pe baza celorlalte și în special cu ajutorul celui dela C.

E) Tot dela templul amintit la început provin câteva fragmente mai mici, care, păstrând pe ele unele din attributele cu care e reprezentată de obicei Nemesis, arată că îi erau dedicate ei. O descriere mai amănunțită a acestora însă nu ar putea duce la niciun rezultat, ele fiind bucăți mărunte fără nicio valoare.

* * *

Luata în ansamblu, reprezentările nemesiace aflate la Sarmizegetusa prezintă, din punct de vedere artistic, caracterele comune ale artei provinciale din Dacia: artă, dacă noțiunea nu e prea pretențioasă, de mână doua, execuție de meșteșugar provincial. Caractere care ar ieși și mai mult în evidență dacă ar fi să facem o comparație, din acest punct

Fig. nr. 5.
Nemesis din *Apulum* (An. Lic A-Iulia, 1934—36, p. 14).

Fig. nr. 6.

de vedere, între monumentele noastre și cele din Italia sau din alte provincii ale Imperiului, cu posibilități superioare artistice.

Ca subiect monumentele noastre reprezintă pe Nemesis în picioare, din față, îmbrăcată cu chiton și mantie care îi cade în cute foarte bogate în jos, în mâini cu simbolurile măsurătorilor (în dreapta *balanța*, în stânga *tignum*) și celelalte atribute ale ei, *griffonul* și *roata*.

Din punct de vedere istoric și arheologic monumentele nemesiace dela Sarmizegetusa sunt documente de primul rang în ce privește confirmarea existenței, a răspândirii mari și deci a numărului însemnat al închinătorilor zeiței destinului în primul oraș al Daciei romane.

Ca timp, ele aparțin secolului al doilea d. Chr..

* * *

E știut că Nemesis și cultul ei erau în strânsă legătură cu reprezentările amfiteatrale. Nemesis protectoarea arenei, zeița care împarte succesul sau insuccesul și dreptatea după merit, avea atât la *Carnuntum*, cât și la *Aquincum* și *Sarmizegetusa* (sau în alte așezări), în imediata apropiere a amfiteatrului — și în legătură cu acesta — câte un templu.

Intrucât, înafară de primul, toate monumentele descrise aci provin dela templul nemesiac al amfiteatrului din Sarmizegetusa, nu putem sfârși înaintea de a ne opri un moment asupra articolului lui Dr. Kuzsinszky B., *Néhány szó Nemesis Cultusáról*, în *Archaeologiai Értesítő*, XVIII 1898, p. 385—388.

Kuzsinszky B. a încercat, pe baza materialului epigrafic și sculptural, aflat la templele desgropate la amfiteatrul dela Aquincum și Carnuntum, să arate că Nemesis, ca protectoare a arenei, era reprezentată sub formă de Diana, iar când nu era în legătură cu jocurile amfiteatrale era reprezentată după „tipul mai vechiu“¹⁾.

¹⁾ Aceste afirmații ale lui Kuzsinszky au fost luate apoi de bune de foarte mulți din acei care s'au ocupat de interpretarea monumetelor nemesiace, din Dacia mai ales.

Iată ce zice el: „Totuși așa se vede că în special numai acolo unde se aflau amfiteatre, au adorat pe Nemesis în chipul Artemidei¹⁾, așa cum am văzut la *Aquincum*, *Carnuntum*. Dacă nu se termina atât de superficial cu desgroparea amfiteatrului dela Sarmizegetusa²⁾, eventual și de aci puteam trage învățăminte interesante“ (Kuzsinszky, o. c., p. 387).

„*Nemesis când nu era în legătură cu reprezentările amfiteatrale, o reprezentau după tipul vechiu al lui Nemesis: pe cap cu diademă, cu chiton până la picioare și cu mantie, din față, în dreapta îi atârna cântarul cu două brațe, în stânga ține cotul. La dreapta, la picioare, stă griffonul cu un picior sprijinit pe roată*“³⁾. Kuzsinszky, o. c., p. 388.

Așa dar, din toate acestea rezultă că avem de a face cu două reprezentări ale zeiței Nemesis: una „de tip mai vechiu“ când *Nemesis e arătată înafara jocurilor amfiteatrale și alta în formă de Diana, așa cum s'ar părea din cele constatate la Aquincum și la Carnuntum*. Confirmarea acestor constatări o aștepta Kuzsinszky și dela descoperirile dela Sarmizegetusa unde asemenea se afla un templu al zeiței Nemesis, legat de jocurile amfiteatrale ale localității. Monumentele dela Sarmizegetusa însă nu contribuie cu nimic la susținerea acestei păreri. Dimpotrivă.

Toate reliefurile dela Sarmizegetuta, fără excepție, o arată pe Nemesis, cum zice K., „de tip mai vechiu“ cu chiton, desigur cu diademă, cu cântar și „cot“, la fel cu reliefurile și statua dela Alba-Iulia (Apulum) (fig. nr. 33) reprezentare pe care K., o arată ca nefiind în legătură cu jocurile amfiteatrale⁴⁾. Nici unul din mormintele desgropate la templul nemesiac al amfiteatrului din Sarmizegetusa însă nu o arată în formă de Diana cu haină scurtă de vânătoare, cu încălțăminte de vânătoare, etc.

¹⁾ „..... spre deosebire de Nemesis de tip mai vechiu reprezintă pe Nemesis în forma tipică a Dianei, cu chiton scurt, care îi lasă gol sânul drept, pe cap cu semiluna, în picioare cu încălțăminte de vânătoare. Numai atributele nu o arată pe Diana: griffon, roata, vâsla, biciul și sabia“. Kuzsinszky, o. c., p. 386.

²⁾ E vorba de săpăturile executate de Soc. Arh. din Deva, în anii 1891—93.

³⁾ Kuzsinszky, o. c., p. 388 și figura dela p. 387.

Reprezentările dela Sarmizegetusa nu întăresc, ci dimpotrivă, se opun părerii de mai sus¹⁾

5. O conductă romană de apă desgropată în comuna Căbești.

Comuna Căbești se află situată pe una din văile laterale ce se desprind din valea Mureșului spre Nord, numită la început valea Băreștilor, apoi a Bozului, după comunele prin care trece, dela Nord spre Sud, spre valea Mureșului (fig. nr. 1.)

Fig. nr. 1.

Căbești. Vedere generală.

Prin această vale, pe drumuri vicinale, putem face legătura directă între șesul Mureșului și ținuturile aurifere Brad—Baia-de-Criș.

În regiunea aceasta au fost constatate, în mai multe puncte, urmele existenței omului preistoric. Chiar subsemnatul am putut fixa o astfel de așezare pe *Dealul Cornetu*, pe *Vârful Țucla*, pe proprietatea lui lafet Lazăr, un punct central, dominant, între actualele comune Căbești, Furcșoara și Bărăști²⁾. Dealul Cornetu cu Țucla

¹⁾ Deosebirea făcută de K., așa dar nu rezultă din legătura sau lipsa de legătură a zeiței Nemesis cu amfiteatrele, ci mai de grabă din identificarea zeiței cu o divinitate băstinașă sau locală. Așa s'a întâmplat și cu Libera, care în Pannonia are înfățișarea dionysiacă (seminudă) pe când la noi e îmbrăcată în haină lungă până la glesne. Titlul de *Regina* ce se dă zeiței ar fi o dovadă de confundarea acestor divinități (*Diana Regina*, *Nemesis Regina*, *Libera*) cu o divinitate feminină geto-tracă. Această sugestie, — a punerii în legătură a anumitor zeiței greco-romane cu divinități naționale trace, — a d-lui C. Daicoviciu, *Monumente inedite din Dacia*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice-Cluj*, pe anii 1928—1932, p. 120 sq. vezi și Pârvan, *Getica*, 163; Roscher, *Myth. Lexikon*, s. v. Hecate și Bendis (I, I. 78 sqq.), cred că ne-ar putea preocupa în mod serios și în cazul, zeiței Nemesis.

²⁾ Am aflat urme arheologice constătătoare din ceramică, răspândită pe o întindere respectabilă, în mari cantități și un fragment dintr'o secure de piatră. La fel, pe Dealul Giligan, în hotarul Bărăștilor, s'a aflat o secure de diorit și fragmente de ceramică.

este așezat la răspântia mai multor văi și e de menționat ca un rar exemplu de înălțime dominantă, cu vederi în toate direcțiile.

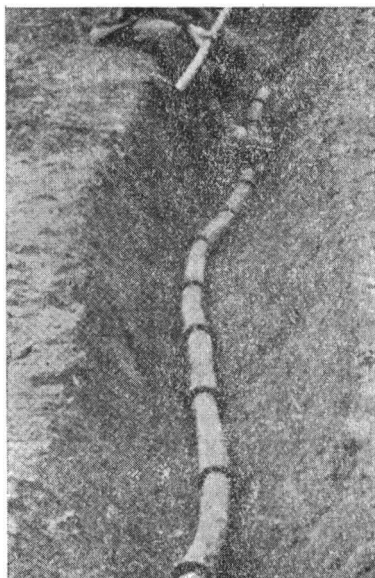

Fig. nr. 2. Conducta de apă dela Căbești. Fig. nr. 3 Arzbach. Germ. Rom. 1922, p. 22, 4.

Urmele romane în aceste regiuni sunt mult mai rare și ele nu pot fi decât de ordin economic — drumuri secundare de legătură

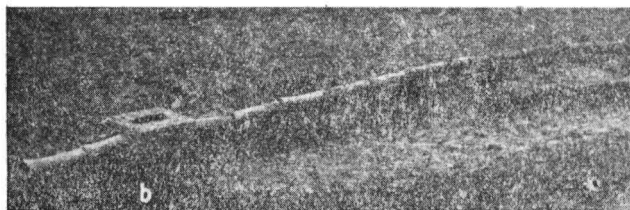

Fig. nr. 4 Kinzigheimer Hof.

Germ. Rom. 1922, p. 22, 1.

spre Nord, spre Munții Apuseni, cariere de piatră, etc. Astfel, la Boz se cunosc urmele unor exploatări omane de piatră, la Căbești, după cum vom vedea mai jos, la fel, etc.

În fundul acestei văi secundare a Mureșului, în comuna de munte foarte resfirată Căbești, pe „Coasta Varului“, în locul „Apa Rece“, pe proprietatea d-lui Loghin Popa, fost învățător al satului, am putut desgropa, în vara anului 1936, o conductă romană de apă. Conducta era formată din tuburi de lut ars, lungi de 30 cm., cu orificiile dela cele două capete neegale (diametrul la un capăt e de $8\frac{1}{2}$ cm., iar la celalalt de $6\frac{1}{2}$ cm.), astfel făcute ca să poată fi introdus capătul mai subțire al unui tub în cel mai larg al celuiilalt tub în așa formă ca puse cap la cap, unul într'altul, să formeze un tub continuu (fig. nr. 2 și 5).

Lungimea totală a conductei era de 98 m. Adâncimea sub pământ de 30—50 cm. Țevile erau așezate direct pe pământul foarte stâncos al terasei. Natura stâncoasă și foarte uscată a te-

1/10.

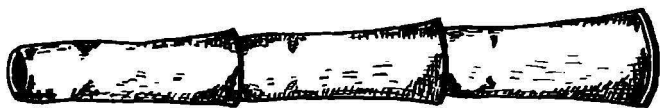

Fig. nr. 5.

Țevi dela conducta din Căbești.

renului a făcut ca tuburile conductei să se păstreze bine și să putem urmări întregul fir al instalației.

Instalația de pe „Coasta Varului“ — într'adevăr un platou cu marginea de jos (de Sud), dinspre pâraul dela poalele lui, abruptă, iar cu partea opusă legat, în continuare, de dealuri mari) — conducea, dela Nord, dela un izvor de apă de băut, numit azi „La apa rece“, și cunoscut în tot satul pentru calitatea apei salei, spre Sud, spre marginea de jos a platoului.

Presupunerea mea dela început, că instalația, a cărei desgropare am început-o de jos în sus, va duce la acel izvor dela poalele dealului ce se ridică ca un paravan uriaș¹⁾ la spatele platoului nostru

¹⁾ În coasta acestui deal se află o peșteră necercetată. Cercetarea ei mai de aproape poate că ar duce la rezultate de ordin preistoric.

destul de înalt și el față de nivelul apei și al drumului din fața ei, a fost pe deplin verificată odată cu desgroparea întregii conducte.

Intr'adevăr dela izvorul situat ceva mai sus decât platoul (și acesta cu o foarte ușoară înclinație dela Nord spre Sud), apa putea curge în toată voia prin tuburile, care, urmând înclinația generală a terenului, se succedau în plan înclinat, dela izvor spre marginea abruptă de Sud a platoului „*Coasta Varului*“.

Cercetările la suprafață pe care le-am făcut în împrejurimile acestui loc, pentru a afla și alte urme romane, vreo așezare eventual, au rămas infructuoase. Tot ce am aflat se reduce la acest apaduct. Doar în coasta platoului — acolo unde ducea conducta de apă — formată din rocă calcaroasă, am putut identifica, după indiciile și constatările d-lui învățător L. Popa, urmele unor cariere romane de piatră de var.

Rostul conductei dela Căbești nu a putut fi altul decât acela de a conduce apa dela izvorul „*Apa rece*“ (apreciată pentru calitatea ei desigur și de cei vechi) la cariera dela marginea platoului. Vieța romană aci, dealtfel, cred că se limita la aceste exploataări. Despre așezări cu alte rosturi n'ar putea fi vorba într'un ținut de munte, sărac și fără să poată oferi vreun mijloc mai ușor de trai.

ARCHAEOLOGISCHE AUSGRABUNGEN IN HUNEADER COMITAT — KÜRZE BESCHREIBUNG —

1. Zwei Skythischen Gräber.

Die meisten skythischen Spuren, relativ wenige, wurden in Siebenbürgen, meistens im Mureschtal vorgefunden. Sie beschrenken sich, fast ausschließlich, auf Gräber, deren Gegenstände nicht alle und nicht immer rein skythisch sind.

Die bedeutendsten Spuren der skythischen Zivilisation, im Mureschtal, sind diejenigen welche in den Gräbern folgender Ortschaften vorgefunden worden sind: *Aiud*, *Târgu-Mureș*, *Mirislău*, *Gâmbaș*, *Cipău*, *Ghermesig*, etc.

In *Simeria* wurden ebenfalls skythische Spuren, aus Gräbern zu Tage gebracht, vorgefunden. Simeria ist nur wenige Kilometer von Deva entfernt,

in dessen Umgebung, vor wenigen Jahren, zwei Gräber welche den Skythen angehören, ausgehoben wurden.

A) Das skythische Grab aus der Westseite der „Viile Carolina“ neben Deva (Abb. 1).

Das Grab wurde, gelegentlich einiger wirtschaftlicher Arbeiten ausgehoben so dass wir mit einem zerstörten Grabe zu tun haben.

Aus dem Inventar des Grabes wird einiges in Dever Museum aufbewahrt:

a) Ein kleines Tongefäss, ohne Verzierungen, von rötlicher Farbe (Abb. 2).

b) ein Gegenstand aus schwarzer Tonerde, gut gebrannt, breit, in Form eines Diskus. Auf einer Kehrseite ist er einfach, auf der anderen ist er mit vertieften Linien verziert (Abb. 3).

c) neun Stück bronzene Pfeilspitzen, zwischen 2—4 cm. Länge (Abb. 4).

Von diesen 9 Pfeilspitzen, sind 8 Stück (Abb. 4, a-b; g-i) dreikantig mit 2 Flügelchen und eine (Abb. 4, f.) mit nur 2 Flügelchen, jedoch mit sehr ausgeprägter Mittelschantze.

Fast keine dieser Pfeilspitzen sind sich gleich.

Sie sind gut ausgeführt und wunderbar erhalten.

Die Pfeile und in Bezug auf ihnen auch der Bogen, sind die eigenartigsten Gegenstände welche in unseren Gegenden meistens von Steppenvölkern, welche zeitweise diese Gebiete beherrschten, eingeführt und benützt, dann auch von den Eingeborenen übernommen worden sind.

B) Das zweite Grab wurde einige Kilometer von Deva entfernt, in der Şoimuş Umgebung ausgehoben. Es hat ein sehr sperliches Inventar. Es wurden vorgefunden (Abb. 5):

a) Schädelreste und 16 Zähne.

b) Das Bruchstück (der Unterteil) eines grossen, gebrannten Gefässes, äusserlich von rötlicher Färbung, innerlich von dunkelbrauner Farbe, ungeziert, schlecht gebrannt und ziemlich primitiv ausgeführt (Abb.) Es ist, wie auch das kleine Gefäss aus dem ersten Grabe, Handarbeit. Im Innern des Gefässes wurden Überreste organischer Stoffe mit Erde gemischt, vorgefunden. Die Rekonstruktion des Gefässes ist schwierig.

c) ein Messer aus Eisen, von gewöhnlicher Form, stark verrostet, einfach, ohne bemerkenswerte Eigentümlichkeiten (Abb. 6).

d) Der bedeutendste Gegenstand dieses Grabes ist eine Doppelhacke aus Eisen (Abb. 7). Dieser (und vielleicht das Bruchstück des Gefässes) wäre der einzige Gegenstand, welcher als skythisch angesehen, das skythische Grab, mit starken Zweifeln anzeigen würde.

Aus Mangel an sichereren Elementen die zur genauen Erkennung des zweiten Grabes geführt hätten, gegenüber dem ersten, bei welchem wir Dank der so eigenartigen Pfeilspitzen in unserer Darstellung verstärkt und geholfen wurden, können wir uns über den skythischen Charakter dieses Fundes nur mit berechtigten Zweifeln aussprechen.

* * *

Die zwei, in Deva ausgehobenen Gräber sind nicht reicher als andere in Siebenbürgen vorgefundene und was ihr Ausgraben anbetrifft, haben sie das Schicksal der meisten ebenfalls gelegentlich entdeckten Gräber geteilt. Sie wurden planlos ausgegraben, ohne die klare Lage in der sie sich befanden als sie ans Tageslicht traten, in Augenschein zu nehmen und ohne die vielen Aufgaben zu berücksichtigen welche bei jedem arheologischen Fund zu bemerken, festzustellen und zu notieren sind.

Aus diesen Gründen können wir uns nicht bei der Lage, Zahl und Art der im Grabe vorgefundenen Gegenstände aufhalten, ebenso können wir keine Schlüsse über die Eigenart des Grabes ziehen, auch nichts über die Art des Begrabenswerden, der Lage des Skeletts, etc., angeben, trotzdem alle diese Angaben von allerwichtigster Bedeutung für die Beschreibung und das Studium derartiger Entdeckungen sind.

Da die beiden in Deva vorgefundenen Gräber, das erstere in den „*Ville Carolina*“, das zweite im *Șolmuş* — Gebiete, mit allen ihren obenangeführten bedauerlichen Fehlern durch ihr armseliges Inventar doch neuen Forschungstoff bieten, habe ich für recht gehalten sie im Rahmen der Möglichkeit einer Beschreibung solcher stark zerstörter Gräber, bekannt zu machen, in dem ich annehme dass dieses bisher noch nicht benutzte Forschungsmaterial den zukünftigen Forschungen über die arheologischen skythischen Funde im Mureștal von grossem Nutzen sein könnten.

2. Römischer Altar von Micia.

Altar aus *Augit-Andesit*, aus dem Steinbruch des Berges „*Uroi*“ (*Simeria*) 82 cm. hoch, 38 cm. breit (Abb. 1). Das Inschriftenfeld ist von allen Seiten mit einer Profilatur umgeben. Herkunft der Altars, Dorf *Vefel*. Am Fundorte wurden Spuren von Wänden, Bruchstücke von Säulen, u. s. w. vorgefunden. Es ist leicht möglich, dass sich hier die Trümmer eines Tempels befinden.

Der Text der Inschrift:

I. O. M	I (ovi) O (ptimo) M (aximo)
VET. ET. C. R	Vet (erani) et c (ivis) R (omani)
PER. C. ANTON	per C (aium) Anton (ium)
CRISPINVM	Crispinum
MAG. P. MIC	Mag (istram) P (agi) Mic (iensis)

Die Person der Inschrift, *Caius Antonius Crispinus, magister pagi* in Micia wird auch durch eine andere Inschrift bestätigt (C. I. L. III. 1375)... *Calus Antonius Crispinus Veteranus ex decurione alae Pannoniorum...*, demnach als Veteran, *ex decurione*.

Diese Inschrift stammt aus der Zeit der Gemeinherrschaft der Kaiser *L. Septimius Severus* und *M. Aurelius Antoninus-Caracalla* (und *Septimius Gaeta Caesar*), also um 198—211 n. Chr.

Was unser Monument ausbelangt, konnte dieses nur *nach dem Jahre 198 errichtet werden*, demnach in den ersten Jahren des III. Jahrhunderts zur Zeit als *C. Antonius Crispinus, Magister* der Siedlung *Micia* wurde. Er widmet den Altar dem *Iupiter Optimus Maximus* als Hochgestellter der Bürger (*cives romani*) und den Veteranen, zu denen auch er gehörte.

3. Zwei römische Tonlampen.

Im Museum der Gesellschaft „*Mica*“ aus Brad befinden sich zwei sehr interessante römische Tonlampen.

a) Eine Tonlampe mit kurzem Fuss, schwach gebrannt, von rötlich-gelber Färbung (Abb. 1). Länge, mit Fuss, 7—8 cm.

Ausgenommen ihre Form, ist diese Tonlampe höchst bemerkenswert.

Die Aussenseite ist mit einem Kranz umgeben, welcher in seinem Innern folgende Darstellung einschliesst: In der Mitte, stehend, befindet sich eine Gestalt mit kurzem, bis zu den Knien reichendem Kleide und mit einem noch kürzern Mantel, welcher um die Schultern flattert. Sie hat eine klare Stellung als Bogenschütze, mit breit auseinander gespreizten und stark gefestigten Beinen. Mit der linken Hand hält sie den gespannten Bogen. Mit der gebogenen und vom Ellenbogen aus zurückgezogenen Rechten, welche bis zur Schulter emporgehoben ist, steht sie in Bereitschaft.

Der Kopf ist leicht vornüber nach links gebogen.

Die Figur ist im letzten Augenblick des Loslassens des Pfeiles dargestellt. Es ist eine lebensnatürliche Darstellung, voller Kraft und Bewegung.

Hinter diesem Bogenschützen, im Hintergrunde befindet sich eine Ge-

stalt, die man weniger gut sehen kann, mit dem korinthischen Helm auf dem Kopfe und mit erhobener wurfbereiter Lanze in der rechten, nach rückwärts gebogenen Hand.

Etwa um die Mitte dieser Gestalt ist eine Eule dargestellt.

Vor den beiden obenbeschriebenen Gestalten, hockt eine flötenspielende Person (Abb. 2).

Indem wir die Gestalt mit dem Bogen als die des *Apollon*, die im Hintergrunde mit korinthischem Helme, Lanze und Eule, als diejenige der *Minerva* annehmen, ist die hockende flötenspielende Figur, *Marsyas* und wir hätten somit die gutbekannte Marsyas-Sage vor uns.

Der einzige Einwand welcher gegen diese Deutung spräche, wäre die Aufstellung der Personen, welche nach der Sage und den gewöhnlichen Darstellungen verschieden von derjenigen unserer Gestalten ist.

b) Die zweite Tonlampe (Abb. 3) hat eine gewöhnlichere Form, ist aber aus demselben schwach gebrannten Tone verfertigt. Sie hat eine einzige Öffnung für den Docht, an der Spitze des Gefässrandes und ein Inneres für das Brennmaterial. Gegenüber der ersten Öffnung befindet sich ein Henkel in Form eines Hahnenkamms.

Die Aussenseite hat hier ebenfalls eine Reliefdarstellung:

Eine beflügelte Gottheit, nackt, mit zurückgebogenem Strähnenhaar, mit breitgeöffneten Flügeln, welche hoch aufgerichtet steht. Mit ihrer ganzen Schwere ruht sie auf dem linken Fuss.

Das rechte Bein mit gebogenem Knie, ist auf den Fingerspitzen gestützt.

Vor ihr befindet sich ein Altar, auf welchem sie sich mit beiden Händen stützt. Die rechte Hand drückt mit ihrer Fläche den Rand des Altars und man kann die gekrallten Finger leicht bemerken.

Die linke gebogene Hand stützt sich mit dem Ellenbogen am Altar und mit der Faust ans Kinn. Der Grund dieser Tonlampe hat die Siegelinschrift A. O. E. Keine von den beiden Tonlampen zeigt eine irgendwelche Spur von Feuer. Es scheint dass sie nicht zum Beleuchten benützt worden sind.

4. Einige nemesische Relief=Bruchstücke aus Sarmizegetusa.

Die Erinnerungen vom Befinden und von der bemerkenswürdigen Verbreitung des Nemesiskultus in der Hauptstadt des römischen Daciens, wurden bereits längst bestätigt.

Ausser dem älteren arheologischen Material, entweder gelegentlich, oder durch systematicse Ausgrabungen aus Licht gefördert, wurde 1935 ein neues Bruchstück eines nemezischen Reliefs entdeckt.

Wir werden versuchen dieses Relief, fürs Sarmizegetusaer Muzeum gekauft und daselbst ausgestellt, zu beschreiben; gleichfalls, einige andere Bruchstücke aus dem Nemesischen Tempel vom Sarmizegetusaer Amphiteater, bis nun unveröffentlicht und in Devaer Muzeum aufbewahrt.

A) Nemesisches Relief, mit Inschrift, im Jahre 1935 ausgegraben, im Friedhofe der Ortschaft Sarmizegetusa—Grădiște, bei etwa 80 m. südlicher Entfernung von der Süd-Ost-Ecke der Festung (Abb. 1).

Die Höhe des Bruchstückes ist 0·48 m., die Breite 0·22 m., die Dicke 0·6 m. Das Monument ist aus Sandstein. Sowohl von der Länge, als auch von der Breite des Monumentes fehlt ein bemerkenswerter Teil. Das Bruchstück vom Sarmizegetusaer Muzeum hat zwei Teile: oben der Relief, unten die folgende Inschrift:

NEMESI...
[A]ELIVS...
EX VO[T]

Die Hauptfigur in der Mitte der ganzen Darstellung bildete die Göttin selber, stehend, wahrscheinlich „*en face*“ und mit „*scyton*“ in der rechten Hand, etwas erhoben, die Wage, und in der linken selbstverständlich das „*Tignum quadratum*“.

An ihrer linken Seite, unten, befindet sich der „*Griffon*“ das fantastische Tier mit Geierkopf, Löwenkörper und Flügeln und das Rad auf welchem sich der Griffon mit dem rechten Vorderfuss, stützt.

An ihrer linken Seite, unter der Wage, befindet sich eine opferbringende Gestalt mit kurzem bis zum Knie reichendem Kleide.

Dieses Relief, aus Sandstein, stark benutzt und an Aussehen und Ausführung nicht recht künstlerisch gestaltet, hat trotzdem seine dokumentarische Bedeutung betreffs des Nemesiskultus in Sarmizegetusa.

Die folgenden Monumete wurden alle im Nemesis-Tempel vom Sarmizegetusaer Amphitheater entdeckt.

B) Der Unterteil, links, einer nemesischen Tafel, mit Inschrift aus Marmorstein, 0·30 m. hoch, 0·25 m. breit (Abb. 2).

Auch dieses Relief ist in zwei Register geteilt. Die Inschrift am Unterteil, das Relief am Oberteil.

Aus der Inschrift kann man lesen:

(C. I. L. III. 13781) VL]P. FVSCINI...
dec?] COL. EX. VO...

Die Reliefseite ist der beim Buchstaben A des Monumentes beschriebenen sehr ähnlich. Auch hier bildete die Hauptfigur, die stehende Göttin, mit langem Kleide (*Chiton*) welches ihr bis an die Fussohlen herabhängt und aus welchem nur sehr wenig auf unserem Fragment sichtbar ist. In der rechten Hand die Wage und in der linken, welche beschädigt ist, das *Tignum q ad-ratum*. An der linken Seite der Göttin haben wir den Griffon mit dem rechten Fusse auf dem Rad und dann, wie auch im vorigen Relief, eine Gestalt in kurzem Kleide, mit der rechten Hand, über einem brennenden Altare ausgestreckt.

C) Statuengruppe aus Marmorstein (0.30 X 0.20 m.) (Abb. 3). Stellt vor: Nemesis, als Central- und Hauptfigur, stehend, mit dem linken Fusse ruhend und mit dem ganzen Gewicht auf dem rechten Fusse, aus welchem Grunde der obere Teil des Körpers ein wenig nach links gebeugt ist, Haltung die sich aus der Stellung der Füße ergibt. Sie ist mit dem *Chiton* welcher bis unten herabhängt und mit einem Mantel bekleidet. In der linken Hand, über welcher das herabhängende Kleid geworfen ist, mit dem Zeichen des Längenmasses und in der Rechten, welche fehlt mit der Wage. An beiden Seiten dieser Centralfigur befinden sich, rechts der Griffon nach aussen gewendet, links das Rad.

Auf dem Sockel des Monumentes haben wir folgende Inschrift:

(C. I. L. III. 13777) DEAE. NEM. REGINAE

CAEC (ilius) ANTONINVS. EX. V. P.

D) Aus dem in diesem Artikel beschriebenen vierten Fragment (Abb. 6) der Statuengruppe, ist nur der untere Teil der Darstellung aufgewahrt geblieben.

Auf dem Sockel des Monumentes haben wir folgende Inschrift:

(C. I. L. III. 13783) M. PROC. THEODOR [us II vir]

COL. Q. Q. DEC. EX. VO. . .

Aus dem Denkmal haben wir den unteren Teil der Göttin, mit demselben langen Kleide und mit den Füßen in der selben Stellung wie in der vorigen Darstellung und links das Rad. Man kann sich leicht den Rest des Monumentes vorstellen, indem man ihn auf Grund der andern, und besonders mit Hilfe des beim Buchstaben C abgebildeten, ergänzt.

E) Ebenfalls von dem anfangs beschriebenen Tempel, stammen noch ein Paar andere kleinere Bruchstücke. Eine besondere Beschreibung dieser Fragmente hat keinen Zweck weil sie kleine und unwichtige Stücke sind.

* * *

In ihrer Gesamtheit zeigen die bei Sarmizegetusa gefundenen Nemesischen Darstellungen vom künstlerischen Standpunkt aus die gemeinschaftlichen

Charaktere der Provinzialkunst aus Dazien. Kunst, wenn der Begriff nicht zu anspruchsvoll ist, minderen Ranges.

Unsere Denkmäler stellen als Gegenstand Nemesis vor, stehend „en face“ mit in reichlichen Falten herabhängendem *Chiton* und Mantel gekleidet. In den Händen hält sie das Symbol der Messungen, die Wage und das *Tignum*. Unten neben ihr befinden sich die anderen Attribute der Göttin, der Griffon und das Rad.

Sowohl vom geschichtlichen als auch vom archäologischen Standpunkte, sind die nemesischen Denkmäler von Sarmizegetusa erstklassische Dokumente bezüglich der Existenz, der grossen Verbreitung und folglich der beträchtigen Zahl der Anbeter dieser Schicksalsgöttin der ersten Stadt des römischen Daziens.

Es ist bekannt dass die Göttin Nemeis und ihr Kultus in enger Verbindung mit den amphitheatralischen Aufführungen standen.

Nemesis, Beschützerin der *Arena*, die Göttin welche Gunst und Erfolg Ungunst und Missgeschick nach gerechtem Verdienst, verteilt, hatte sowohl in *Carnuntum* als auch in *Aquincum* und Sarmizegetusa, in unmittelbarer Nähe des Amphitheaters — und in Verbindung mit demselben — je einen Tempel.

Da ausser dem ersteren, alle hier beschriebenen Denkmäler vom nemesischen Tempel des Sarmizegetusaer Amphitheaters herrühren, können wir nicht abschliessen ohne einen Augenblick beim Artikel des Herren Dr. B. Kuzsinszky, *Néhány szó Nemesis Cultusáról*, in *Archaeologiai Értesítő*, XVIII. 1898, p. 385—388, zu verweilen.

Kuzsinszky versuchte gestützt auf dem epigraphischen und bildhauerischen in den ausgegrabenen Tempeln des Amphitheaters von *Aquincum* und *Carnuntum*, vorgefundenen Material, zu beweisen, dass Nemesis, Beschützerin der *Arena*, als Diana dargestellt wurde, wenn sie jedoch nicht in Verbindung mit den amphitheatralischen Spielen stand, dann nach „älterem Typus“ dargestellt war.

Er meint dazu folgendes: „Trotzdem scheint es im Speziellen so zu sein dass nur dort wo Amphitheater sich befanden, sie Nemesis in der Gestalt der Artemis anbeteten, wie ich es in *Aquincum* und *Carnuntum* sah. Wenn man nicht so oberflächlich mit der Ausgrabung des Sarmizegetusaer Amphitheaters vorgegangen wäre, hätten wir eventuel auch aus dieser Stelle lehrreiche Schlüsse ziehen können“ (Kuzsinszky, 387).

„Nemesis wenn sie nicht in Verbindung mit den amphitheatralischen Vorstellungen stand, wurde nach der alten Art der Nemesis dargestellt. Mit dem Diadem auf dem Haupte, mit dem *Chyton* bis zu den Füßen, mit Man-

tel, rechts hatte sie die zweiarmige Wage, in der linken Hand eine „Elle“. Rechts zu den Füßen hockt der *Griffon* mit einer Tatze am Rad“ (Kuzs. 388).

Folglich könnte man daraus schliesen, dass wir mit zwei Darstellungen der Göttin Nemesis zu tun haben: eine „von älterem Typus“, wenn Nemesis ausser der *Arena*, und der amphitheatralischen Spielen dargestellt, und eine andere als *Diana*, mit den amhitheatralischen Spielen in Verbindung. Die Denkmäler von Sarmizegetusa tragen zur Behauptung dieser Meinung mit garnichts bei. Im Gegenteil!

Alle Sarmizegetusaer Reliefe, ohne Ausnahme, zeigen uns die Nemesis des „älteren Typus“, mit *Chyton*, selbsverständlich mit Diadem, mit Wage und „Elle“, wie auf dem Alba-Iuliaer (*Apulum*) Relief, welchen Kuzsinszky als nicht in Verbindung mit den amphitheatralischen Spielen stehend, anzunehmen bereit ist. (Kuzs. 388).

Keiner der beim nemesischen Tempel des Sarmizegetusaer Amphitheaters ausgegrabenen Denkmäler (folglich in Verbindung mit der *Arena*) stellt sie uns als *Diana* mit kurzem *Chyton*, mit Jagdschuhen, etc. vor.

Die Darstellungen von Sarmizegetusa bekräftigen diese Meinungen nicht, im Gegenteil sie widersetzen sich ihnen.

5. Eine römische Wasserleitung, entdeckt in der Gemeinde Căbești.

Die Gemeinde *Căbești* befindet sich in einem der Nebentäler die sich aus dem Mureștal, nach Norden verzweigen (Abb. 1).

In dieser Gegend wurden an mehreren Stellen Spuren über das Dasein des Urmenschen gefunden.

Die Spuren der Römer sind hier viel seltener und können nur wirtschaftlicher Art sein: Nebenverbindungsstrassen nach Norden zu den Goldgruben in den West-Gebirgen Transilvaniens (Munții Apuseni).

Im Hintergrunde dieses Nebentals des Mureș in der Gemeinde *Căbești* am „*Coasta Varului*“ (Kalkabhang), an dem Ort „*Apa Rece*“ (Kaltwasser) genant, konnten wir im Frühjahr 1936 eine römische Röhrenleitung ausgraben. Die Leitung war aus gebrannten Lehmrohren mit einer 30 cm. Länge derart hergestellt, dass die zwei ungleichen Öffnungen derselben, die ängere in die weitere eingeführt, ein fortlaufendes Rohr bildeten (Abb. 2).

Die Gesamtlänge der Leitung war 98 m. Die Rohre waren unmittelbar auf das felsige Gestein der Terasse gelagert.

Die felsige und trockene Beschaffenheit des Bodens hat die Rohre gut erhalten und ermöglichte es, uns den ganzen Lauf der Anlage zu verfolgen.

Die Leitung am „*Coasta Varului*“ (in Wirklichkeit eine Terasse, dessen unterer Rand (Stüden) abschüssig, die entgegengesetzte Seite aber fortlaufend mit hohen Bergen verbunden ist) führt vom Norden einer Quelle, heute „*Apa Rece*“ (Kaltwasser) genannt und im ganzen Dorf wegen ihres guten Wassers bekannt, nach Süden, zum unteren Rand des Plateaus zu einem römischen Steinbruch.

Die Forschungen die wir an der Oberfläche der Umgebung unternahmen um auch andere Römerspuren oder Niederlassungen zu finden, blieben fruchtlos. Alles was wir fanden, beschränkt sich auf die oben beschriebene Leitung. Nur am Abhang des Plateaus, wo sich die Leitung befand konnten wir Spuren römischer Kalksteinbrüche feststellen.

Der Zweck der Căbești-er Röhrenleitung konnte kein anderer sein, als das Wasser der Quelle „*Apa Rece*“, dessen Güte die Alten sicher zu schätzen wussten, zum Steinbruch, am Rande des Plateaus zu führen.

Die Ansiedlung der Römer an diesem Ort — glaube ich — beschränkte sich im übrigen nur auf die Ausbeutung dieses Steinbruches. Von einer wahren Niederlassung, in einer bergigen und armen Gegend, ohne eine leichtere Lebensmöglichkeit, konnte keine Rede sein.

O. F.